

STEFAN TROEBST

Nacionalizmus, államalapítás, nemzetépítés. A macedónkérdés 1944–1992 között

Either I'm nobody, or I'm a natio
(Derek Walcott)¹

A nagyhatalmak politikájában az Oszmán Birodalom bomlástermékeként és a „keleti kérdés” származékaként létrejött „macedóniai kérdés” a 19. század utolsó harmadától a 20. század közepéig destabilizálta

Európa délkeleti részén a nemzetközi kapcsolatokat. Az újonnan alapított nemzetállamok: Szerbia, Görögország és Bulgária Macedónia területéért folytatott rivalizálása hosszan tartó feszültség állapotát idézte elő, amihez háborús összetűzések járultak.

Törekvések és területi követelések igazolására mindhárom vetélytárs a történelmi, vallási és biztonságpolitikai érvek mellett főként etnikai indokokat használt. Görög nézőpontból Macedónia ortodox keresztény lakossága kizárólag „szláv nyelvű görögökből” állt, akiket az ország északi határának kitolása után ugyanolyan módon lehet visszagörögösíteni, mint a korábbiakban a Peloponnészoszi - félsziget és a szárazföld albán, román, török, délkeleti szláv nyelveken beszélő parasztjait.

A szerb nacionalizmusnak ilyen szempontból ennél több csatlakozási pontja volt, mert a közös valláshoz az ő esetükben a nyelvi rokonság is járult, ennek következtében az országba visszatérő „hegyi” vagy „déli szerbokről” beszéltek. A bolgár nacionalizmus Macedónia lakosságának nagyobbik része esetében még ennél is szorosabb nyelvjárási és egyházszerkezeti közelségre hivatkozhatott. A bolgár nacionalizmus az előbbi okok, valamint a „tudományos” felismeréseknek a nemzetközi politikában játszott szerepe miatt arra számított, hogy az oszmán Macedónia végleges területi felosztásánál ők rendelkeznek a legnagyobb eséllyel. Bolgár nézőpontból egész Macedónia „nyugati bolgár” terület, délkeleti szláv népségű lakói ebből következően „bolgárok” voltak.

A régió lakosságának és maradék elitjének autochton nacionalizmus-kezdeményeit csírájukban fojtották el az erős politikai ellentétek, ugyanis a szomszédos államok negatív Macedónia-politikája nacionalizmusuk erőteljes exportjával járt. A macedóniai nacionalizmust potenciálisan hordozó társadalmi rétegek tagjait a szomszédos államok nacionalizmusa a maga karrierajánlataival csaknem felszívta. Macedóniának a „győztesek” (Görögország, illetve Szerbia/Jugoszlávia), valamint meglepő módon a kétszeres „vesztes” (Bulgária) között 1912– 1913-ban történt, 1918– 1919-ben és 1944– 1947-ben megerősített felosztása rögzítette azt a területi politikai feszültséget, amely többnyire ugyan rejtve maradt a bolgár revíziós törekvések miatt, de komoly veszélyt hordozott magában.

A többoldalú regionális ellentéteket és tüzfészkeket azonban nem csupán az új *pax sovietica* és az a körülmény semlegesítette, hogy a Varsói Szerződés, a NATO és az el nem kötelezettek mozgalmának világpolitikai határai éppen Macedónia vidékén estek egybe az ottani államhatárokkal. Annak ellenére, hogy az új Jugoszlávia kezdetben rövid ideig politikai–ideológiai gyámságot gyakorolt a népi demokratikus Bulgária felett, ami magában foglalta a kétoldalú macedóniai konfliktus ideiglenes befagyasztását, minden jel újabb viharok közeledtére utalt.

A hidegháború és két helyi következménye, azaz a „forró” görögországi polgárháború, valamint a Tito–Sztálin-konfliktus Macedónia körzetében újra rendkívüli feszültséget váltott ki. A második világháború végével ennek ellenére

kirajzolódott a „macedón kérdés” megoldása: a jugoszláviai partizán- és polgárháború győztese, a Josip Broz Tito vezetése alatt álló *Jugoszláv Kommunista Párt* (JKP) nemzeti politikájában irányváltás történt, amelynek szándéka minden volt, csak éppen a szembenállás csökkentése nem.

Annak érdekében, hogy hídfőre tegyenek szert a háborúban vesztes Bulgária területén, az ottani Pirin-Macedónia formájában, valamint hogy nyitva tartsák a görög Égei-Macedóniára támasztott igényüket, olyan eszméhez nyúltak vissza, amelyet a két világháború közötti időben már a Kommunista Internacionálé is propagált: eszerint Vardar-, Pirin- és Égei-Macedónia délkeleti szláv népességét a szerb nacionalista hagyományt felrúgva már nem társnemzetiségnek, hanem saját, egyesített nemzetállam alapítására jogosult önálló nemzetnek tekintették. Noha ez az eszme egy kívülálló politikai testület döntésének eredménye volt, a helyszínen, különösen a jugoszláv uralom alatt álló Vardar-Macedóniában rendkívül termékeny talajra talált.

Az a körülmény, hogy Belgrád már 1944 végétől Görögország vonatkozásában *de facto* feladta Macedónia-politikájának terjeszkedő elemét, valamint hogy 1948-ban végérvényesen meghiúsult a Bulgáriához tartozó Pirin-Macedónia iránti jugoszláv érdeklődés, tovább erősítette az új macedón nemzeti ideológia elfogadását.

Amilyen gyorsan füstté vált a JKP „macedón” irányvonalának létjogosultsága,² ugyanolyan gyorsan szilárdult meg ennek etnikai-politikai mellékhatása. Mégpedig olyan következménnyel, amit nem lehet másnak nevezni, csak a történelem iróniájának: a Délkelet-Európa politikai színpadán 1944-ben új szereplőként feltűnő macedón nacionalizmus azóta akképpen válaszolta meg a „macedónkérdést”, hogy noha még mindig nem járt a konfliktus teljes megoldásával, de annak drasztikus enyhítését hozta magával.³ Az a Macedónia modern történelmében szokatlan tény, hogy 1949 óta területén negyven éven át nem került sor fegyveres összecsapásokra, és a Macedón Köztársaság 1991. évi függetlenségi nyilatkozata sem váltott ki ilyen konfliktust, csupán két bizonyító körülmény a sok közül.

Vizsgálódásunk tárgya éppen ez a háború utáni időszak,⁴ miközben két kérdés áll előtérben. Az egyik a macedón nemzet sikeres kialakulási folyamatának Tito Jugoszláviájában elért átütő sikereire, a másik pedig a kétpólusú világrend felbomlásával járó változásoknak Macedóniában okozott hatásaira irányul.

Előzőleg hadd ejtsünk még egy pár szót a nacionalizmus általunk alkalmazott fogalmáról, mivel ez a szó a köznyelvben olyan erkölcsi ítéletet tartalmaz, amelyet ezen a helyen magától értetődően nem vehetünk át. Csatlakozva azokhoz a társadalomtudományi kutatási irányzatokhoz, amelyek „képzelt közösségekkel” (Benedict Anderson⁵), illetve az etnikumok, vallási közösségek és osztályok síkján végbemenő csoportképződés folyamataival foglalkoznak, a nacionalizmus, a nemzet és az etnikum tekintetében Georg Elwert szociológus és etnológus definícióit vesszük alapul:

(1) „Nacionalizmuson kommunikatív és ideológiai vonatkozású vagy gazdaságilag fontos közös vonásokkal rendelkező társadalmi mozgalmakat értünk, amelyek a közös meghatározáson alapuló saját nemzet keletkezésére, megszilárdítására vagy védelmére irányulnak.”⁶

(2) „Nemzet alatt (laza vagy megszilárdult) társadalmi szervezetet értünk, amely időn túli jellegre tart igényt, tagjainak többsége (képzelt) közösségként fogja fel, és közös államapparátussal rendelkezik.”⁷

(3) „Az etnikai csoportok/etnikumok a családokon túlmutató csoportok, amelyek önmaguknak (adott körülmények között kizárólagos) közös identitást tulajdonítanak. Ennek során változóak a besorolás jegyei, amelyek alapján kitűzik a csoport külső határát.”⁸

A nacionalizmus fő politikai elve az, hogy lefedje az „ország”, „nép” és „történelem” hármasságát. A nemzeti elv analóg módon befelé is érvényes: minden nemzeti államban *per definitionem* csupán egyetlen nemzet számára van hely; ahol nemzeti kisebbségek fennállása miatt nem ez az eszményi állapot uralkodik, a lehetőségek szerint törekedni kell rá. G. Elwert szerint „a határ megvonásának önmagában elfogadhatatlan és nehezen kivitelezhető rendszere magától értetődő dologgá, hatalmas erejű világi vallássá vált”⁹

Viszonylag biztos ismereteink vannak arról, mi váltja ki az etnikai jellegű csoportok képződésének folyamatait (vagyis más szóval a nacionalizmust) – főleg az elitek érdekei –, és mindez milyen sémák szerint zajlik le. E helyütt nevezünk meg Miroslav Hroch néhány kis európai népnél megfigyelt három lépcsőből álló modelljét¹⁰ vagy azt a módot, ahogyan Ernest Gellner – olvasóira kacsintó módon – prototípust alkotva leírja „Megalomania” világbirodalmán belül a „ruritánok” nemzetté válásának folyamatát.¹¹

A modernizációs folyamat során etnikai sajátosságát hangsúlyozó „ruritán” értelmiségi elitet, amely nemzeti forradalmi mozgalma révén eljut a nemzeti függetlenséghez, úgy tűnik, az oszmán-délkelet-európai példából vezette le. Tehát a politikai elkülönülésre, vezető posztokra és gazdasági befolyásra törekvő értelmiségi hordozóréteg nacionalizmusa teremti meg a nemzetállam megalapítása után ennek eszközével a nemzetet, nem pedig fordítva. A hatékony *nemzetépítés* miatt ugyan szükséges, hogy az ilyen nemzetállam befelé szuverén legyen, kifelé azonban nem feltétlenül; így tehát szó lehet egy soknemzetiségű birodalomképződmény, mint a Szovjetunió, vagy egy Jugoszláviához hasonló szövetségi állam autonóm részéről.

Mindenesetre azonban homályban marad, miért működnek bizonyos etnikumok a mi-csoportok kialakulási folyamatai során kikristályosodási pontként, míg mások nem. Ugyanígy nem világos, hogy a „felébredt” nemzetek mellett – ez a nacionalizmus kedvenc jelzője – miért léteznek a gellneri szóhasználattal „Csipkerózsika-nemzetek”, valamint potenciális nacionalizmusok.¹² Biztosan fontos tényező az etnikai sajátosságok és a kultúra fenyegetettségének hiánya, valamint az elmaradt modernizáció, ami azt vonja maga után, hogy más nemzeti csoportkeretek uralkodnak, például a vallási.¹³

Ezeknek a csoportoknak az a sajátossága, hogy hivatkozási keretüket rendkívül gyorsan és tökéletesen képesek megváltoztatni. A jelenleg az iszlám hit hőseként pózoló Szaddam Husszein egy évvel ezelőttig iraki nacionalistaként működött, korábban pedig hosszú évekig szocialista osztályideológiát hirdetett. Az őt támogató csoport összetétele és nagysága eközben alig változott – ez a jelenség legalább ilyen többszínű változatban megfigyelhető Délkelet-Európában a Ceaușescuk, Miloševicok, Zsivkovok, Papandreuk, Tudjmanok, Izetbegovicok és mások példáján. Kiro Gligorov, a Macedón Köztársaság kiegyezésre törekvő és pártok feletti tekintélyt élvező elnöke maga is a kommunista nómenklatúra magas állású kádere volt, aki jugoszláv szövetségi pénzügyminiszterként szolgált Titót.¹⁴

A macedóniai eset annyiban is jó példa az elkülönülő csoportok hivatkozási kereteinek, az osztályideológiai keretektől nemzeti irányban való elmozdulására, hogy az előbbi kezdetektől fogva csupán az utóbbi álcázása volt. Figyelemre méltó módon külső megfigyelők ezt már a macedóniai *nemzetépítés* kezdeti szakaszában is világosan felismerték. Így a vardar-macedóniai titóista partizánok katonai parancsnoksága mellé beosztott brit összekötő tiszt például már 1944 őszén, röviddel a harci cselekmények vége előtt ezt jelentette: „A macedóniai partizánmozgalom elsősorban nacionalista és csak másodlagosan kommunista. Propagandájukban végig a macedón nemzeti függetlenségen van a hangsúly.”¹⁵

Ami a Varsói Szerződés délkelet-európai tagállamaiban csupán a hatvanas évek közepétől fogva vált világosan kivehetővé, vagyis a marxista-leninista ideológiából a hagyományos nemzeti legitimációs ideológiába történő átmenet, amely egyszerre volt átfogó és szinte teljesen észrevehetetlen, az Macedóniában már közvetlenül a háború után adva volt.

Ebből következik, hogy Szkopjében ismeretlenek maradtak az olyan „ellentmondások”, mint a proletár internacionalizmus-nemzeti nihilizmus vagy a szocialista hazafiság – sovinizmus okozta terminológiai-ideológiai hasfájások. Ugyanígy kényelmesen meg lehetett válaszolni az 1944-ben bevezetett ideológia fenntartásának szükségességére irányuló kérdést azzal, hogy parancsoló szükségszerűség az oltalmazó jugoszláv szövetségi állam keretei között megmaradni: az előbbi ideológiájának átvétele a saját nemzeti szabadság biztosításának ára.

Az az elképzelés, miszerint a nemzetté válás szerves és célirányos folyamat, sokáig megakadályozta a kutatókat abban, hogy helyesen sorolják be a kívülről ösztönzött, vagyis „mesterséges” nemzetté válások egész sorát.¹⁶ E tekintetben egyáltalán nem nagy a különbség abból a szempontból, hogy vajon belülről, a saját elittől, vagy kívülről, így például egy soknemzetiségű birodalom kormányzatától vagy egy etnikumok felett álló osztálypárttól indul ki az etnikai formálódás ösztönzése. Amint a macedón példa is mutatja, a hatás ugyanaz, mert csak akkor kerül sor „nemzetté válásra”, ha adottak az előfeltételek, ha a lakosság többségét lángra gyújtja a nemzeti szikra.¹⁷ Itt is óvunk tehát az erkölcsi ítéletektől.

A végeredmény szempontjából a gyújtó szikra *eredete* éppolyan kevésbé bír jelentőséggel, mint a lángra gyulás *időpontja*. A 19. század során a görög nemzetállam létrejöttének és elgörögösítő politikájának endogén következményeként kialakult görög nemzet ebből következően nem magasabb értékű a 20. század második felében exogén, mondhatni in vitro módon megtermékenyített macedón nemzetnél. Tipológiai szempontból minden lényeges vonásukban hasonlítanak egymásra.¹⁸

Ezen a macedónok „Európa legifjabb nemzete”-ként való téves értékelése sem változtat semmit. Csupán első pillantásra az a helyzet, hogy 1917, illetve 1944 óta negatív a kelet-európai kommunista *nemzetalakulások* mérlege. A „moldávokká” átminősített románok, akik Besszarábia egykor szovjet uralom alatt állott északi részében élnek, példának okáért ma már újra románoknak nevezik magukat. A Német Szocialista Egységpárt vezetősége közvetlenül Erich Honecker 1971. évi pártfőtitkárrá választása után maga szakította meg a Walter Ulbricht által 1967-ben megkezdett kurzust, amelynek során meg akarták teremteni a „szocialista német nemzetet”, míg nyugaton maradt volna a kapitalista német nemzet.¹⁹ Todor Zsivkovnak az a kísérlete pedig, hogy bolgárokká teszi a törököket, nemcsak meghiúsult, hanem ezzel ellentétes, etnikumokat konszolidáló hatásokat idézett elő.²⁰

Ezzel szemben áll a régió két nemzetiségi államának–Jugoszláviának és a Szovjetunióknak–mérlege. Közép-Ázsia mohamedánjai, akiket 1917 előtt alig ragadott magával a nemzeti hullám, ma már jó tucatnyi nemzetet alkotnak, ugyanígy gyors *nemzetalakulásokra* került sor Oroszország területén, Jugoszláviában pedig a macedónok mellett a boszniai „muzulmán nemzet” titói alkotása a föderáció végével is életképesnek bizonyult.²¹

Mathias Bernath mindezt már 1969-ben jogosan vezette be Walter Sulzbachra támaszkodva az „irányított közigazgatási nemzet” kategóriáját,²² amelynek „megalkotóivá” a jugoszláv kommunistákat tette.²³ Ugyanakkor abból indult ki, hogy „Vardar-Macedóniában a csaknem kialakult nemzetiség létezése mára komolyan veendő feltételezés, holnapra pedig visszafordíthatatlan tény lesz, amennyiben az

eljövendő két generáció életében nem következik be Jugoszlávia és Bulgária közötti területbirtoklásban eltolódás.”²⁴

Amint 1991 őszén a Macedón Köztársaság messze nem önként vállalt függetlenségének eredményeként kitűnt,²⁵ az említett „feltételezésből” már *egyetlen* generációval később tény lett.²⁶ Ez annál is inkább figyelemre méltó, mivel 1944-ben erről még szó sem lehetett, sőt egyes nacionalista értelmiségiek korábbi kísérletei tartós visszhang nélkül maradtak.²⁷ Macedónia esetében tehát a jugoszláv tagköztársaság formájában történő nemzetállam-alapítás nemcsak jó néhány évvel, sőt évtizeddel előzte meg a nemzet kialakulását, hanem az utóbbinak előfeltétele volt. Ez első pillantásra szokatlannak tűnhet, azonban valójában egyáltalán nem az.

Itt sokkal inkább a nemzetté válás lejátszódásának európai típusa ismétlődik meg. Már megneveztük a görög példát, ahol a vidéki lakosságot állami irányítással görögösítették vissza, valamint a célzott bevándorlási politikát, de ez a típus Nyugat-Európában is elterjedt – a flamandokból és vallonokból álló belga nemzet létrehozása az 1830-ban alapított Belgiumban, az 1921-es ír államalapítás utáni visszaírás stb. a példa rá. Eugen Weber könyvének programot adó címe – *Peasants into Frenchmen* pontosan kifejezi ezt a folyamatot.²⁸

Az ortodox vallású, délkeleti szláv nyelven beszélő parasztok az előbbivel analóg macedónná tétele, azaz Vardar-Macedónia macedonizálása, amelyhez a titói Jugoszlávia politikai intézményei 1944-től fogva hozzáálltak, több alapon nyugodott. Ezek közül néhány már létezett, másokat előbb meg kellett teremteni. 1944-ben adva volt a saját terület- a mai Macedón Köztársaságé, valamint korlátozott mértékben az egykori bolgár blagojevgrádi körzeté (Pirin-Macedónia). Hasonlóképpen rendelkezésre állott egy bizonyos fokig szuverén állam, saját jelképekkel és állami szervekkel.

Legalább rövid időre fennállott egy olyan nemzeti program, amely túlmutatott az új nemzetállam területén, egy Vardar-, Pirin- és Égei-Macedóniát felölelő Nagy-Macedónia eszméje Szolun/Szaloniki fővárossal. Rendkívüli jelentőséggel bírt az állampárt alakját öltött modernizációs ügynökség, a Macedón Kommunista Párt a JKP-a belül (1952-től Macedón Kommunisták Szövetsége a Jugoszláv Kommunisták Szövetségén belül).

A nemzeti nyelv, irodalom, történelem és egyház 1944-ben ugyan még nem létezett, de mindezt rövid idő alatt megteremtették. A Prilep-Veles térségében beszélt regionális idiómát írott nyelvként kodifikálták, a cirill ábécé segítségével létrehozták helyesírási normáját, az új nyelvet pedig átvették az ugyancsak vadonatúj tömegtájékoztató eszközök.²⁹ A szakpróza mellett a korai időkben nagy szerep jutott az írástudatlanság magas aránya miatt a rádióknak. A nemzeti irodalom alkotásait részben lázas sietséggel újonnan hozták létre, részben a 19. és a korai 20. század bolgár nyelvű szerzőinek átvételével és lefordításával pótolták őket. A nemzeti történelem kialakítása annak legalább kezdetleges tudományos igénye miatt némileg elhúzódott, de a Szlovéniából és Horvátországból jövő tevékeny fejlesztési segély révén hamarosan megírták az első iskolai és egyetemi tankönyveket, alapítottak egy szakmai folyóiratot, sőt még egy kutatóintézetet is.³⁰

Technikailag egyszerű, politikailag azonban nehezen kivitelezhető volt 1958-ban az autokephal ortodox macedón egyház megalapítása: Nemcsak a bolgár és a görög pátriárka tagadta meg az új ortodox egyház szervezetének elismerését, hanem a belgrádi szerb patriarchátus is, amelynek nézőpontjából a macedónok továbbra is „déli szerbek” voltak. Macedónia politikusait és klérusát mindenesetre Alekszij moszkvai pátriárka kisegítette ebből a dilemmából.³¹

Mielőtt érintenénk a macedón nacionalizmus gyors és sikeres propagálásának központi tényezőit és átviteli mechanizmusait, ki kell emelnünk egy, a múltban gyökerező előfeltételt. „A harcoknál és a háborúknál erősebben semmi sem stabilizálja a közösségeket.”³² Ez pedig Macedóniának bőven kijutott az 1912 és 1949 közötti időszakban. A területen az első és a második balkáni háborúban egymást váltották a különféle megszálló erők, az első világháború alatt három évig hosszú frontvonal szelte át. Az 1918-as német-bolgár katonai összeomlást egyáltalán nem a béke korszaka követte: Vardar-Macedóniában, az akkori „Dél-Szerbiában” 1941-ig *de facto* rendkívüli állapot uralkodott Belgrád kompromisszumokat nem ismerő elszarbesítési politikája miatt, ezt pedig újabb német–olasz–bolgár megszálló rezsim követte. 1943-ban Tito partizánjai Macedóniában is megvetették a lábukat, így 1944 őszéig, amikor is a Wehrmacht visszavonult, a bolgár hadsereg pedig a másik oldalra állt át, a vidék közvetlen hadszíntérré vált.

A harci cselekmények 1944 novemberében történt befejeződése, amelyet a macedón kommunisták nemcsak katonai győzelemként, hanem rögtön „szocialista forradalomként” is aposztrofáltak, több szempontból is *fordulópontot* jelentett az új etnikai politikai orientáció tekintetében. A szerb nacionalizmus Vardar-Macedóniában durva asszimilációs politikája következtében messzemenően hitelképtelenné vált. Az 1941-ben még integrációs ajánlatként jelentkező bolgár nacionalizmus ugyancsak gyorsan elveszítette vonzerejét. Ennek fő oka a helyi érdekeknek az új közigazgatás által való negligálása volt. A „szerb Szibériába” átvezényelt szerb (és montenegrói) polgármestereket, hivatalnokokat, tanítókat, papokat és rendőröket nem kevésbé önkényes és korrump bulgáriai kollégáik váltották fel.

A német és bolgár csapatok bevonulása után mindössze két évvel megalakult partizánmozgalom növekedése bizonyította, milyen gyorsan csapott át a helyi lakosság hangulata az ellenkező végletbe. A JKP 1944-ből származó „Második Ilinden” jelszava a bolgárellenes orientáció propagandisztikus kifejeződése volt. A jelszót az 1903-ban Szent Illés napján (*Ilinden*) Délnyugat-Macedóniában kitört törökellenes felkelés emléke szolgáltatta.³³ Itt különösen érezhetővé válik a macedón nacionalizmus önvédelmi jellege és megelőző funkciója. 1944-ben a kívülről felajánlott kiutat választották, sokkal inkább a szükségnek, mint saját indíttatásuknak engedelmessé.

Az új nemzettudat közvetítésének legfontosabb eszköze kezdetben az iskolaügy, valamint a tömegtájékoztatás és az új párt volt a maga tagszervezeteivel, majd ehhez – a vidék erőltetett iparosításának következményeként – a munka világa és a városi életforma társult.³⁴ Az új nacionalizmus innentől fogva fokozatosan kiszorította a régi falusi értékrendet.³⁵

Kevésbé a társadalomtudományi felismeréseknek, sokkal inkább a gyakorlati tapasztalatoknak tudható be, hogy a macedóniai kommunisták (beleértve a Szerbiából „importáltakat”) oly erőteljesen összpontosítottak az iskolaügyre. S mindezt azért, mert az oszmán uralom alatt álló Macedóniában 1872 és 1912 között a görög patriarchátus, a bolgár exarchátus és a szerb iskolai hatóság között dúlt elkeseredett küzdelem eredményei még élénken éltek az emberek emlékezetében. E tekintetben kiélezve, de találóan állapította meg Oswald Spengler A *nyugat alkonya* című, 1923-ban megjelent könyvében a következőket: „Macedóniában a 19. században a szerbek, bolgárok és görögök keresztény iskolákat alapítottak a törökökkel szemben álló lakosság számára. Ha egy faluban véletlenül szerb nyelven folyt az oktatás, a következő nemzedék már fanatikus szerbekből állott. A „nemzetek” mai ereje tehát a korábban elkezdett iskolapolitika következménye.”³⁶

Az iskolai oktatás fő tartalma a nemzeti hagyomány megalapozásából eredt, pontosabban szólva annak az elképzelésnek a közvetítése volt, miszerint a macedón nemzet már régen 1944 előtt létezik, a szomszédos nemzetek törekvései miatt azonban csupán mintegy bebábozódott formában. A nemzeti tartalom – a leninista dialektikából vett agyafűrt parafrázissal élve – mindig macedón volt, ezzel szemben a (kevésbé jelentős) *forma* néha nem macedón – például bolgár volt.³⁷

A saját nemzeti nyelv használatától megfosztva az előbbi érvelés szerint a macedón nemzet kényszerből a bolgár nyelvet használta. 1944-ben a bábból végre pillangó vált, amely most teljesen kibontakoztatja macedón jellegzetességeit. Ez semmiképpen sem volt újkeletű macedón jelenség, hanem meglehetősen pontosan megfelelt annak, amit már Nietzsche a „nevelési folyamat szükségszerűségének” nevezett a *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* [A történelemnek az életben játszott hasznáról és káráról] című esszéjében, ahol erről szó szerint ezt írja: „Platón szükségesnek tartotta, hogy új társadalmának első nemzedékét (az eszményi államban) egy erőteljes kényszerű hazugság segítségével neveljék; a gyermekeknek meg kellett volna tanulniuk, hogy valamennyien a föld alatt álmodva laktak, mielőtt a természet alkotómestere meggyúrta és megformázta volna őket Lehetetlen fellázadni ez ellen a múlt ellen! Lehetetlen szembeszegülni az istenek művével!”³⁸

Ezzel megneveztük volna e felülről jött nemzetté válási folyamat sikertörténetének néhány módszerét, okait azonban még nem. Hiszen ezeket a módszereket máskor, máshol ugyancsak felhasználták már, gyakran mégis – mint például a két világháború közötti időszak „Dél-Szerbiája” vagy a már említett mai Moldávia esetében látható – tartós siker nélkül. Döntő különbséggé jelenik meg, hogy Macedónia esetében nem etnikai-politikai pólusváltásról vagy a korábbi pólus visszaállításáról volt szó, hanem az addig pólus nélküli etnikum pólusossá tételéről. Ugyanis Spengler megállapítása ellenére a Vardar-Macedóniában nagy ráfordítással végzett bolgárosítási és szerbesítési programok sem 1912 előtt, sem azután nem jártak tartós eredménnyel:

A pángermán orientációjú politizáló svéd földrajztudós, Rudolf Kjellén, akinek Délkelet-Európa etnikai struktúrájáról csupán szűkös ismeretei voltak, az 1916-os háborús évben alkotta e tényállás hatására éppannyira gyakran, mint amilyen hiányosan idézett „liszt-metaforáját”, amely jól eltalálja a dolog lényegét: „A macedóniai boszorkányüst színjátékából indulunk ki, a bolgárok és szerbek közötti mai vita gyújtópontjából. Mindketten a nemzetiség zászlaját vonták fel igényeik igazolására. Ezen a helyen a torlások [sic!] népe lakik, amelynek tagjai maguk sem tudják, vajon szerbek vagy bolgárok-e [...], [akik] alapján véve olyanok, mint az a liszt, amelyből éppen olyan kalácsot lehet sütni, amelyet csak akarunk, ha majd egyszer döntés születik az állami hovatartozás kérdéséről”³⁹

Norbert Reiter balkanológus a negyvenes évek történéseiben is hasonlóan látja ugyanezt. Ő a macedóniai nemzetté válás kristályosodási pontjaként nem az etnikai jellegzetességek *létezését* jelöli meg, hanem éppen ellenkezőleg annak hiányát, azt, hogy „nem olyanok”, mint a szomszéd etnikumok.⁴⁰ Eszerint tehát gyengék voltak az önálló nemzetté válás kapcsolódó pontjai, ugyanakkor viszont ennek során alig kellett az egymással konkuráló nacionalizmusok megszilárdult befolyásának ellenállását leküzdeni. Mindez természetesen másként festett az új macedón nemzeti ideológia területén, ahol ugyanis nagymértékben konstruáltak nemzeti tradíciókat. Ennek során felidéztek az „elnyomatás kilenc hosszú évszázadát”, amit egyesek amellettszóló érvvé alakítottak át, hogy a macedón nacionalizmus bár későn, de annál viharosabban lépett a politikai színtérre. Így a már említett brit összekötő tiszt 1944 őszén a következőket jelentette Londonba: „Mivel a 12. század óta nem voltak függetlenek, e

cél szemmel láthatóan gyorsan közeledő megvalósulása egész Macedónia területén a politikai nézetek minden árnyalatát a partizánmozgalom mögött egyesítette. [...] Az évszázados elnyomatással hátuk mögött minden arányérzéküket elveszítették, így az inga másfajta irányban leng ki. Terveik nevetségesen nagyszabásúak. Vezetőik komolyan azt gondolják, hogy Görögország és Bulgária területeket fog átengedni az új Macedónia javára. [...] Mivel évszázadok óta különféle balkáni hatalmak terjeszkedésének célpontjai, nagyon is tudatában vannak annak, hogy függetlenségüket önmaguktól nem tudják megtartani, ezért kénytelenek lesznek az erős Jugoszláviára támaszkodni.”⁴¹

A hatékony macedonizálási politika fontos előfeltétele volt a köztársaság messzemenő elzártsága, aminek oka valamennyi szomszéd állam frontország-jellege, továbbá a sztálinizmus jugoszláviai változata által előidézett kommunikációs és információs blokádnak volt. Ennek során a kommunista árnyalatú macedón nacionalistáknak főként a Kominform-konfliktus alatt Bulgáriával történt politikai szakítás jött rendkívül kapóra, de ugyanez a bolgár kommunistáknak a következő években folytatott ingadozó Macedónia-politikájára is érvényes. Az utóbbiak csupán 1958-ban mondtak búcsút annak, hogy saját országukban macedón kisebbségről beszéljenek, és csak ezt követően tértek vissza egész Macedónia történeti és etnikai szempontból bolgár jellegének hagyományos bulgáriai felfogásához. Stephen E. Palmer és Robert R. King a JKP Macedónia-politikájáról folytatott vizsgálódásuk során ezért Macedónia macedonizálásában „a macedón kultúra bolgárellenes vagy bolgártalanító aspektusának” tulajdonítják a támasz szerepét.⁴²

Másik jelentős tényezőnek bizonyult az a jellegzetesség, amelyet a nacionalizmus óceánontúli visszacsatolásaként lehetne nevezni. Azok a Macedóniából származó emberek, akik munkavégzés céljából az ötvenes évektől kezdve az USA-ba, Kanadába, főleg pedig Ausztráliába vándoroltak ki, ezeken a helyeken gyorsan etnikai politikai konfliktusokba keveredtek az előttük vagy velük egyszerre Bulgáriából vagy Görögországból gazdasági, illetve politikai okokból kivándoroltak szervezeteivel. Mivel az említett két ország Jugoszláviához hasonlóan diplomáciai, egyházszervezeti, propagandisztikus, főként pedig pénzügyi támogatást nyújtott külföldön élő fiainak, így módon a macedóniai vita mellékhadszínterei jöttek létre, amelyeken főleg a hetvenes és nyolcvanas években lényegesen elkeseredettebb küzdelem folyt, mint az eredeti területen.

Az említett esetben azért is játszott egészen különleges szerepet az az ismert jelenség, amely szerint idegenben erősödik az etnikai azonosságérzet, mert részben rendkívül intenzív érintkezés folyt az anyarégióval, másrészt nagyon magas volt a visszavándorlók aránya, illetve gyakran csupán a férfi családtagok szezonális munkájának (*pecalba*) meghosszabbított formájáról volt szó.

Végül a vardar-macedóniai köztársaságon belül a névadó nemzet és a nemzetiségi kisebbségek közötti vetélkedést kell hasonlóképpen hatékony tényezőként megneveznünk. A mintegy félmillió mohamedán albánnak nem

HIÁNY

HIÁNY

HIÁNY 50-51 OLDAL

következetesen szembe kell szállni. Hol is lehetne az ehhez hasonlót jobban megérteni, mint a Hallstein-doktrína és az államok megnevezését keretbe foglaló idézőjelek szülőhazájában?⁵³ A görög nemzeti állam politikai elitjének és anyanemzetének pánikszerű reagálása azonban a saját etnikai azonosságtudat szilárdsága iránti mély kételyekre is utal. Mert ha görög nézőpontból a „szlavofón görögökből” és „bolgárokból” *klónozás* által macedón néven etnikai élő hullák

hozhatók létre, akkor mi mindent lehet a görögökből csinálni? A veszélyes macedóniai precedensen túlmenően a fenyegetően közelre került Kelet-Európában az új „népek tavasza” jegyében miféle potenciális nacionalizmusokkal lehet Görögországon belül számolni? Az ország csupán 1912-ben göröggé vált északi részén vajon az ott maradt délkeleti szlávok vagy a helyi törökök, pomákok, románok, megleniták, albánok, szarakacsánok, szefárdok, cigányok, yiftik, yürükök stb. stb. lesznek az elsők, akik a kisebbségi jogokat a saját államiság, illetve az egyik szomszéd államhoz való csatlakozás első fokozataként fogják igényelni? Mindezek olyan kérdések és problémák, amelyek a nacionalista logika szerint nem igényelnek megvitatást, hanem politikai és adminisztratív eszközökkel, vészhelyzetben akár ennél is durvább módszerekkel kell nekik véget vetni. Mathias Bernath Délkelet-Európa lényeges strukturális jegyeként annak atomizáltságát, hogy ne mondjuk, balkanizálódását határozta meg, és ebből vezette le a sokszínűségben belüli egységet.⁵⁴ Ez az etnikai politika területére különösen érvényes, mert Európában sehol másutt nincs ilyen kis területen ennyi aktuális és potenciális nacionalizmus, ennek megfelelően ennyi nemzeti állam, nemzeti kisebbség, etnikai és etnikai-vallási csoport. A hosszú szakmai múltra visszatekintő, Délkelet-Európával foglalkozó újságíró, Viktor Meier 1989 szeptemberében, vagyis röviddel a „fordulat” előtt Ceausescu, Zsivkov és Milošević agresszív nacionalista politikájára utalva tette az alábbi, csupán első pillantásra tautológiának tűnő megállapítást: „*A Balkán ismét Balkánná válik.*”⁵⁵ Mindaddig lehetetlen feltartóztatni, hatástalanná tenni vagy akár ellentétes irányba fordítani ezt a folyamatot, amíg a nemzeti elv uralja a politikát. Mert mialatt a terület véges, a nacionalizmusok száma – Délkelet- Európában - végtelen. A semlegesítő módon ható tömbök határainak eltűnésével, amelyek 1989-ig átszelték Délkelet-Európát, az etnikai indítékú konfliktusok–érdekelletétek, identitásbeli konfliktusok és fegyveres összetűzések–száma kezdetben inkább nő, mint csökken. Ebből következik, hogy a demokratizálás, a gazdasági reform és a *civil társadalom* létrejöttének kérdéseit időközben teljesen más témák szorították háttérbe.

Most annak megakadályozása szerepel a napirenden, amit V. K. Volkov szovjet történész „etnokrácia” névvel illet,⁵⁶ s amit Claus Offe német szociológus és politológus „*a társadalom és politika »etnifikációjának«*” nevez.⁵⁷ Mindkét szerző rendkívül szkeptikus az egyre dominánsabbá váló, a politikai és gazdasági átalakítást egyformán gátló etnikai tényező semlegesítését illetően.⁵⁸ „*Az etnikai politika bajainak*” – állapítja meg C. Offe nem minden rezignáció nélkül – „*erős okai és gyenge gyógymódjai vannak.*”⁵⁹

Macedónia régiója ennek ellenére, illetve éppen ezért történelmi perspektívából nézve ebben a vonatkozásban tanulságos kivételként jelenik meg. Mert amíg a második világháborúig három potenciális és mindig legalább két tényleges vetélytárs bonyolódott bele e balkáni súlyponti terület miatt kialakult konfliktusokba, egy negyedik konkurens feltűnése jelentősen csökkentette a helyzet veszélyességét.⁶⁰ Egyrészt mind a négy érintett nacionalizmus közel azonos intenzitású, és mind a négy nemzeti állam a kisállami kategóriába tartozik. A kétoldalú konfliktusok esetében tehát hozzávetőleges hatalmi egyensúly áll fenn (Athén-Belgrád tengely a Szkopje-Szófia tengellyel szemben). Másrészt pedig a macedón nacionalizmus a terjeszkedésre ingerlő macedóniai etnopolitikai vákuumot immár tartósan betöltötte.

Ez a tény ugyan még túlságosan új a szerb, a görög és a bolgár nacionalizmus számára ahhoz, hogy máris konkrét politikai doktrínát alakítsanak ki vele kapcsolatban, egy pontban azonban a belgrádi, athéni és szófiai vetélytársak minden nemzeti indíttatású agresszív siránkozásuk mellett egyetértenek egymással: a korábbi Jugoszlávia macedón tagköztársasága egyes részeinek a riválisok által történő

megszerzését lényegesen nehezebben viselték volna el, mint a macedón nemzeti állam formájában felbukkanó újabb vetélytársat. A macedón nemzetté válási folyamat tehát rögtön két különleges vonással is rendelkezik. Először is olyan „közigazgatási nemzetről» van szó, mint amilyen Európában máshol ilyen tiszta formában aligha található meg; másodsor pedig az új nemzetállam létrejötte egy hagyományos etnikai és hatalmi tűzfészek semlegesítéséhez, nem pedig lángra lobbanásához vezetett.

Ezen mit sem változtat a Kumanovóra és egyéb észak-macedóniai területekre vonatkozó, alig leplezett szerb igény, Bulgária külpolitikai ésszerűség és etnikai türelmetlenség között ingadozó közvéleménye, de még a propagandisztikus hangkulijsza által kísért görög Macedónia-, Balkán- és Európa-politika diplomáciai átokfutása sem. Belgrád és Athén diplomáciai szempontból valószínűleg azon a napon tér majd észhez, amelyen bekövetkezik Macedónia elismerésének kellemetlen ténye,⁶¹ miközben Bulgáriában már megkezdődött a második délkeleti szláv nemzet létezéséhez való hozzászokás folyamata, amelynek során a bolgár „apa” vonakodó és számos keserű emléket felkavaró módon közeledik „tékozló” és bűnbánónak aligha nevezhető macedón „fiához.”⁶²

A „macedónkérdés” hosszadalmas és sok hátulütővel terhelt megoldásának végső soron a régió túlmutató jelentősége van: tanulságos példát jelenthet hasonló jellegű etnikai-politikai konfliktusok kezeléséhez. Mert ahogyan az erdőtüz ellen nemcsak lapáttal és vízzel, hanem éppenséggel ellentűzzel is fel lehet venni a küzdelmet, elképzelhető, hogy az olyan területeken, amelyekre két vagy több nacionalizmus támaszt igényt, adminisztratív módon bevezetett újabb nacionalizmussal teremtsenek békességet.

Így ezt a változatot is be lehetne illeszteni azok közé a jelenleg intenzív megfontolás tárgyát képező megoldási modellek közé, hogyan léphetünk fel Kelet-Európában az etnopolitikai konfliktusok során jelentkező erőszakkal szemben.⁶³ Magától értetődik, hogy a nacionalizmus saját ideológiai fegyvereivel való leküzdése nem nélkülözi a kockázatot, hiszen a széljárás megfordulhat.

(Fordította: Dávid Csaba)

*A müncheni Carl von Siemens Alapítvány által szervezett „Nemzetiségi problémák és regionalizmus Kelet-közép- és Délkelet-Európában” (1992. március 30. -április 1.) című szimpóziumon tartott előadás kibővített változata.

Jegyzetek

- 1 Idézet helye: Harald Hartung (szerk): *Luftfracht. Internationale Poesie 1940 bis 1990*. Frankfurt/M. 1991, 30.
- 2 Mialatt J. B. Tito közvetlenül a második világháború után folytatott Macedónia-politikájának pártpolitikai vonatkozásait viszonylag kielégítően kutatták - l. a 4. jegyzetet - ennek külpolitikai-diplomáciai részleteit, valamint az expanzióról a status quo-vonalra való áttérését illetően hézag tátong. Ennek megszüntetése annál is fontosabb volna, minthogy ez az irányváltás a macedóniai kommunisták között végzett „tisztogatással” is járt. A népi demokráciáktól eltérően ez nem a fiatalabb és *hazai kommunistákat* érintette, hanem ellenkezőleg *a moszkovitákat* és a háború előtt belépett idősebbeket.
- 3 Ennyiben már csak korlátozott érvénye van a *macedón szindróma* kifejezésnek, amelyet Macedónia (háború előtti) helyzetének modelljéből bizonyos etnopolitikai konfliktusokra és ezeknek a nemzetközi kapcsolatra gyakorolt hatására vonatkoztattak. Vö.: Myron Weiner: *The Macedonian Syndrome. An Historical Model of International Relations and Political Development* In: *World Politics* 23 (1971), 665-683.
- 4 Macedónia politikai történetéhez és a „macedónkérdéshez” 1944 óta vö: Evangelos Kofos: *Nationalism and Communism in Macedonia*. Thessaloniki 1964; Stephen Palmer és Robert R. King: *Yugoslav Communism and the Macedonian Question*. Hamden, CT, 1971; Georgi D. Matzuff: *The*

- Concept of a «Macedonian Nation» as a New Dimension in Balkan Politics.* Ph. D. Thesis. Washington, DC, 1978; Stefan Troebst: *Die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien 1967-1982.* München 1983; Magarditsch A. Hatschikjan: *Tradition und Neuorientierung in der bulgarischen Außenpolitik 1944-1948. Die «nationale Außenpolitik» der Bulgarischen Arbeiterpartei (Kommunisten).* München 1988. L. még M[ichael] W[ilson] tömör összefoglalását: The Macedonian question. In: *Border and Territorial Disputes. A Keesing's Reference Publication* Szerk.: Alan J. Day. London. 2. kiad. 1987, 79-85.
- 5 Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism.* London 1983 (Németül *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines erfolgreichen Konzepts.* Frankfurt/M.-New York, NY, 1988).
- 6 Georg Elwert: Nationalismus und Ethnizität. Über die Bildung von Wir-Gruppen. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 41 (1989), 440-464., itt a 449.
- 7 Uo., 446.
- 8 Uo., 447.
- 9 Uo., 440. Vö: még részletesebben: Georg Elwert: Fassaden, Gerüchte, Gewalt. Über Nationalismus. In: *Merkur* 45 (1991), 318-332.
- 10 M. Hroch szerint a „tudomány érdeklődésének és néhány személynek a nemzeti iránt érzett előszeretetének” A fázisát „a nemzeti tudatú kisebbség által vezetett céltudatos nemzeti agitáció” kritikus B fázisa követi, „amely [...] a nemzeti lelkesedésnek az etnikai csoport szélesebb rétegeit próbálja megnyerni.” A C fázist végül a nacionalizmus tömeges meggyökerezése jellemzi. Vö. Miroslav Hroch: Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung. In: *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen.* Theodor Schieder kiad., München 1971, 121-139. itt a 124., valamint e modell Macedóniára történő alkalmazását l: Jutta de Jong: *Der nationale Kern des makedonischen Problems. Ansätze und Grundlagen einer makedonischen Nationalbewegung (1890-1903). Ein Beitrag zur komparativen Nationalismusforschung.* Frankfurt/M.-Bern 1982. Hroch modelljével szemben kritikus hangot üt meg Fikret Adanir: *The Macedonians in the Ottoman Empire, 1878-1912,* kézirat, 1992, 14. (Megjelenése: *The Formation of National Elites.* Andreas Kappeler szerk., Aldershot 1992 [=Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe (1850-1940)]).
- 11 Ernest Gellner. *Nationalismus und Moderne.* Berlin 1991, 90-97. (Eredeti kiadás: *Nations and Nationalism.* Oxford 1983).
- 12 Uo., 69-75.
- 13 A jövőbeli nemzetté válást tekintve jó kilátásaik vannak például a pomákoknak, vagyis a mohamedán vallású délkeleti szlávoknak, akik a görög--bolgár határ által kettészelt Rodope vidékén élnek. Vö. ehhez Alexander Lopasic: The Bulgarian Moslems, or Pomaks. In: *Proceedings of the Anglo-Bulgarian Symposium,* London, 1982. július. Szerk. Leslie Collins. II. kötet. London: School of Slavonic and East European Studies 1985, 121-126. Lényegesen kevésbé megalapozott, de tovább mutató irodalmi hivatkozásokkal: Emmanuel Sardies: *Ethnische Minderheit und zwischenstaatliches Streitobjekt. Die Pomaken in Nordgriechenland* (Nyugat-)Berlin 1987.
- 14 E funkciójában legalábbis lényegesen kevesebb sikere volt, mint a mostaniban, ami a hetvenes évek végének Jugoszláviájában a „minden idők legnagyobb alkímistája” gúnynévvel ruházta fel, mivel - ahogy a macedóniai nép ajkán él - „képes volt arra a bűvészműtatványra, hogy a dínárt szarrá változtassa” (Cand. oec. Aco Petrovski, Bitola szíves közlése, 1979. december).
- 15 Captain D. S. M. Macdonald: Report on Mission Brasenose. 1944. november 18. In: *Public Record Office London. War Office 202: War of 1939-1945: Military Headquarters Papers: Military Missions, 209. köt.: Reports from the Field: Macedonia Sept-Nov. 1944.*
- 16 A macedóniai esetre t. k. l: Jutta de Jong: Die makedonische Nationswerdung - eigenständige Integration oder künstliche Synthese? In: *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart. Beiträge des Südosteuropa -Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongreß der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen.* Belgrád 1984. szeptember 11-17. Klaus Detlev Grothusen kiad. Göttingen 1984, 164-177.
- 17 Az oszmán Macedóniában bekövetkezett különféle „gyújtáshibákról” és okaikról vö. Fikret Adanir alapvető vizsgálatával: *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Entwicklung bis 1908.* Wiesbaden 1979. L még: Fikret Adanir. The Macedonian Question: The Socio-Economic Reality and Problems of Its Historiographic Interpretation. In: *International Journal of Turkish Studies* 3 (1984-1985), 1. szám, 43-64.
- 18 A görög nemzetté válásról l. Roger Just remek elemzését: Triumph of the Ethnos. In: *History and Ethnicity.* Szerk. Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald és Malcolm Chapman. London, New York, NY, 1989, 71-88. -A görögök és a macedónok nemzetté válási folyamatának összehasonlíthatatlan

- voltáról írott számos görög polémia közül a legjobban tájékozott és leginkább tárgyyszerű Evangelos Kofos írása: *The Macedonian Question: The Politics of Mutation*. In: *Balkan Studies* 27 (1986), 157-172. Vö még Evangelos Kofos: *National Heritage and National Identity in Nineteenth- and Twentieth-Century Macedonia*. In: *European History Quarterly* 19 (1989), 229-267. A bolgár szerzők nem kevésbé kategorikus magatartását l Troebst: *Kontroverse, i. m.*
- 19 Vö. Gerhard Naumann és Eckhard Trümpfler dokumentumgyűjteményét: *Der Flop mit der DDR-Nation 1971. Zwischen Abschied von der Idee der Konföderation und Illusion von der Herausbildung einer sozialistischen deutschen Nation*. Berlin 1991, valamint Alfred Kosing megkésett elméleti alapvetését: *Nation in Geschichte und Gegenwart. Studien zur historisch-materialistischen Theorie der Nation*. (Kelet-)Berlin 1976:
- 20 Vö. Stefan Troebst: *Zum Verhältnis von Partei, Staat und türkischer Minderheit in Bulgarien 1956-1986*. In: *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. Roland Schönfeld kiad. München 1987, 231-253., valamint Stefan Troebst: *Todor Zivkovs nationalitätenpolitisches Vermächtnis [Dokumentation]*. In: *Südosteuropa* 38 (1989), 739-743.
- 21 Vö. a *Die Muslime in der Sowjetunion und Jugoslawien* című tájékoztató kötet tanulmányait. Andreas Kappeler (stb.) kiad., Köln 1989.
- 22 Mathias Bernath: *Das mazedonische Problem in der Sicht der komparativen Nationalismus-forschung*. In: *Südost-Forschungen* 29 (1971), 237-248., itt: 242.
- 23 Uo., 246.
- 24 Uo., 244.
- 25 „Macedóniában egy nemzet kénytelen a saját állami létezés nehézkes kísérletébe belevágni, nehogy az alattvalók országa legyen.” (Viktor Meier: *Eine Zukunft ohne Jugoslawien*. Die Republiken müssen ihr Verhältnis zueinander völlig neu gestalten. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* [a továbbiakban: FAZ], 1991. december 18., 293. 12. Vö még Viktor Meier: *Mazedoniens Unabhängigkeit nur halb gewollt. Die wirtschaftliche Struktur der Republik. Bindungen an Serbien*. In: *FAZ* 1992. március 24., 71. 8.)
- 26 Már a nyolcvanas években egy sor jel utalt e „feltétel” helyességére, így például a nacionalista áramlatok felbukkanása, amelyek fokozatosan kicsúsztak a Macedón Szocialista Köztársaság politikai vezetésének ellenőrzése alól. Vö. Például Anette F. Storbs [anagramm?]: *«Wie uns die Alten sungen...»: Nationalismus und Terrorismus in Makedonien seit 1967*. In: *Südosteuropa* 35 (1986), 140-145., valamint Stefan Troebst: *«Pecko» und die Propaganda. Partei, Staat und Bürger in Mazedonien*. In: *Osteuropa* 37 (1987), 372-375.
- 27 Az 1. világháború előtti korszakhoz vö: F. Adanir: *Die Makedonische Frage i. m.*; De Jong: *Der nationale Kern i. m.*; Norbert Reiter. *Sprachenstreit auf dem Balkan als Ausdruck gesellschaftlicher Gegensätze*. In: *Zeitschrift für Balkanologie* 20 (1984), 173-191.; továbbá Marco Dogo kritikai válogatását: *Lingua e nazionalità in Macedonia. Vicende e pensieri di profeti disarmati 1902-1903*. Milano 1985, valamint ennek recenzióját: Horace G. Lunt: *On Macedonian Nationality*. In: *Slavonic Review* 45 (1986), 729-734. A bal- és jobboldali árnyalatú nacionalista értelmiségieknek a két világháború közötti politikai elképzeléseiről központi, de kevésbé használt forrásként vö: Dimitar Vlahov: *Spomeni*. Skopje 1970, valamint Stefan Troebst: *Mit Ivan Katardziev «Auf den Gipfelpfaden der makedonischen Geschichte»*. In: *Südost-Forschungen* 47 (1988), 249-257., ezenkívül Stefan Troebst: *Mussolini, Makedonien und die Mächte 1922-1930. Die «Innere Makedonische Revolutionäre Organisation» in der Südosteuropapolitik des faschistischen Italien*. Köln-Wien 1987.
- 28 Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of rural France, 1870-1914*. Stanford, CA, 1976.
- 29 Az ide vonatkozó terjedelmes irodalomból vö: Leopold Auburger: *Überblick über die äußere Geschichte makedoslavischer Ausbausprachen (Altkirchenslavisch und moderne makedonische Standardsprache)*. In: *Sprachen und Staaten. Festschrift für Heinz Kloss*. II. rész: *Nationalitäten- und Sprachenfragen in weltpolitischer Perspektive*. Hamburg 1976, 9-123. Gero Fischer - Friedl Garscha: *Untersuchungen zum bulgarisch-makedonischen Sprachenstreit*. In: *Sprache & Herrschaft. Zeitschrift für eine Sprachwissenschaft als Gesellschaftswissenschaft*. (Wien), 9. 1980, december, 11-60.; Norbert Reiter. *Die Sprachlichkeit des Makedonischen*. In: *Entstehung von Sprachen und Völkern. Glotto- und ethnogenetische Aspekte europäischer Sprachen. Akten des 6. Symposiums über Sprachkontakt in Europa*, Mannheim 1984. P. Sture Ureland Tübingen 1985, 403-413.; Norbert Reiter. *Das Problem «Einzelsprache» dargestellt am Mazedonischen*. In: *Südosteuropa- Mitteilungen* 27 (1987), 1. füzet, 51-55.; Peter Hill: *The Political Significance of the Macedonian Standard Language*. In: *Australian Slavonic and East European Studies* 1 (1987), 53-60.
- 30 Vö. ehhez Gunnar Hering: *Mazedonische Geschichtswissenschaft*. In: *Österreichische Osthefte* 1 (1959), 100-104., valamint 2 (1960), 60-67. és 404-410.; Troebst: *Kontroverse, i. m.* 43-66.

- 31 Vö. Palmer/King: Yugoslav Communism, *i. m.* 165-174., valamint Troebst: *Kontroverse*, *i. m.* 97-98. - A Moszkvából érkező jelzés közvetlen összefüggésben állott a szovjet Balkán-politikával. Mert a gyakori feltételezésektől eltérően az 1949 és 1989 közötti időszakban a Moszkva – Szkopje-kapcsolatok nem voltak a Szófia és Szkopje közöttiek lineáris függvényei. Ehhez vö. Pedro Ramet: The Soviet Factor in the Macedonian Dispute. In: *Survey* 24 (1979), 3.(108),128-134., továbbá Stefan Troebst: Die Sowjetunion und die bulgarisch-jugoslawische Kontroverse um Makedonien. In: *Südosteuropa* 32 (1983), 638-644. Az ezzel ellentétes általánosan elterjedt véleményről: Immanuel Geiss: Makedonien. In: *Das zwanzigste Jahrhundert*. III. rész: *Weltprobleme zwischen den Machtblöcken*. Wolfgang Benz és Hermann Graml kiad. Frankfurt/M., 1981, 99-100. (=Fischer Weltgeschichte, 36)
- 32 Elwert: Nationalismus und Ethnizität *i. m.*, 460. A háború bármilyen formája és a mi-csoportok folyamatairól l. még: *Ethnizität und Gewalt*. Thomas Scheffler kiad. Hamburg 1991, ezen belül különösen: Thomas Scheffler: *Ethnizität, symbolische Gewalt und internationaler Terrorismus im Vorderen Orient*, 221-250. Az anyaországi és a macedóniai bolgárok között bizonyos módon etnikai elkülönítő elemként működő militáns hőskultuszt vizsgálja: Stefan Troebst: «Macedonia heroica»: Zum Makedonier-Bild der Weimarer Republik. In: *Südost-Forschungen* 49 (1990), 293-364.
- 33 Vö. a macedóniai kommunisták politikai programjának bemutatását: De Jong: *Die makedonische Nationswerdung, i. m.*, – Az 1991 -es macedón nemzetállammá válásra kézenfekvő módon illeszthető „harmadik Ilinden” díszítő jelző a Macedón Köztársaság politikai jelképrendszerében még nem bukkant fel, ami annál is meglepőbb, mivel a macedóniai politikai emigránsok egyik szervezete a hetvenes években az „Előre a harmadik Ilindenért!” jelszót írta zászlajára.
- 34 Vö. ehhez Marie-Paule Canapa: Le développement socio-économique de la Macédoine. In: *Economies et sociétés* 12 (1978), 1067-1113.
- 35 Vö. Kosta Mihailovic: Tradition and Industrialization. In: *Tradition and Modern Society. A Symposium at the Royal Academy of Letters, History and Antiquities*, Stockholm. 1987. november 26-29. Szerk. Sven Gustavsson. Stockholm, 1989, 27-38.
- 36 Oswald Spengler: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. München 1983 (1. kiad. 1923), 750.
- 37 Vö. ehhez: Troebst: *Kontroverse, i. m.* 49-50. Eközben számításba vették az (efemer) *ideológiai* forma és a (tulajdonképpen) nemzeti tartalom politikailag veszélyes analógiáját, amit már akkor is megvontak a kívülállók - vö. D. S. M. Macdonald fent idézett megfigyelését.
- 38 Friedrich Nietzsche: *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*. Basel 1984. Az idézet a Michael Landmann által kiadott és utószóval ellátott zsebkönyvváltozatból származik, Zürich 1984, 101.
- 39 Rudolf Kjellén: *Die politischen Probleme des Weltkrieges*. Leipzig-Berlin, 3. kiad., 1916 (1. kiad. 1916), 52-53.
- 40 Norbert Reiter: Die serbisch-makedonische Symbiose. In: *Jugoslawien. Integrationsprobleme, i. m.* 178-195.
- 41 Macdonald: *Report on Mission Brasenose, i. m.*
- 42 Palmer/King: Yugoslav Communism, *i. m.* 154.
- 43 Vö. például Nikolay G. Altankov: *The Bulgarian– Americans*. Palo Alto, CA. 1979, vagy Peter Hill: *The Macedonians in Australia*. Carlisle, WA 1989.
- 44 Vö: Patrick Moore: The «Albanian Question» in the Former Yugoslavia. In: *RFE/RL Research Report* 1 (1992), 14. 1992. április 3., 7-15., különösen 12-13., valamint Jens Reuter. Die albanische Minderheit in Mazedonien. In: *Südosteuropa* 36 (1987), 587-597. Vardar-Macedónia etnikai összetételéről: általában l. Rudolf Preinerstorfer: Die Volksgruppen der VR Mazedonien. In: *Österreichische Osthefte* 4 (1962), 386-393.; Boro Pekevski: Demographic Situation and Ethnic Characteristics of the Population of SR Macedonia. In: *The Socialist Republic of Macedonia*. Szerk. Mihailo Apostolski és Haralampié Polenakovic. Szkopje 1974, 175-187.; Dusan Bubevski: Nekoi aspekti na nacionalniot sostav na naselenieto vo SR Makedonija vo periodot 1948-1981 godina. In: *Problemi na demografskiot razvoj vo SR Makedonija. Trudovi od naucniot sobir*, Leunovo, 3 i 4 noemvri 1983. Szerk. Ksente Bogoev. Skopje 1985, 537-550.; Jakim Sinadiovski: *Nacionalnoto prasanje i megunacionalnite odnoski kaj nas*. Skopje 1988.
- 45 A jelenlegi helyzethez vö: Viktor Meier: Die Albaner im früheren Jugoslawien wollen eigene Lösungen. Vor der Parlamentswahl in Albanien. Die Lage in Mazedonien. In: *FAZ* 1992. március 17, 65. 7.
- 46 Mindenekelőtt ez a terjeszkedés, amelyet a macedón parasztnak a falvakból a városokba özönlése, illetve gazdaságaiknak az albánok általi megvétele idézett elő, ragadtatta a Macedón Köztársaság vezetését a nyolcvanas évek elején arra, hogy olyan intézkedéseket hozzon a mohamedán vallású délkeleti szlávokkal (torbesekekkel, pomákokkal), a lehetőségeknek megfelelően a

- szórványtelepüléseken élő albánokkal szemben is amelyek erősen hasonlítanak a *bolgár* nemzetiségi politika 1984-ben megkezdett irányzatára-névváltoztatás, etnikai „átkeresztelés” stb. Vö. a *Makedonci muslimani. Materijali od Prvot Naucen Simpozium odrzan na 3 i 4 oktombri 1981 godina vo Kicevo i od drugite hulturno naucni sredbi na Makedoncite muslimani* című gyűjteményes kötet (szert. Gligor Todorovski és mások, Skopje 1984) otromba mentegetőzésével.
- 47 Vö. Michael W. Weithmann: *Die slawische Bevölkerung auf der griechischen Halbinsel. Ein Beitrag zur historischen ethnographie Südosteuropas*. München 1978.
- 48 Az 1990-1992 között a Macedón Köztársaságban végbement belpolitikai fejlődésről vö. Patrick Moore és Milan Andrejevich részletes tudósítását: *Radio Free Europe: Report on Eastern Europe* 1 (1990) – 2 (1991), valamint: *RFE/RL Research Report. Weekly analyses from the RFE/RL Research Institute* 1 (1992).
- 49 Vö. Stefan Troebst: „Demokratie als ethnisch geschlossene Veranstaltung”. Nationalistischer Integrationsdruck und politische Formierung der nationalen Minderheiten in Bulgarien am Beginn der neunziger Jahre. In: „*Revolution*” auf Raten–Bulgarien seit dem Ende der Ära Zivkov. Wolfgang Höpken kiad München 1992.
- 50 Vö. Magarditsch A. Hatschikjan: Die außenpolitischen Optionen Bulgariens. *Uo.*, valamint Stefan Troebst: Nationalismus als Demokratisierungshemmnis in Bulgarien. Von der Verfassungsdiskussion zur Präsidentschaftswahl In: *Südosteuropa* 41 (1992).
- 51 Ernst Levy: Für beide Seiten eine Sache von „nationaler Bedeutung”. Boykott niederländischer Waren in Griechenland. In: *FAZ* 1992. márc. 2., 52. 6.
- 52 Vö. Christiane Schlötzer-Scotland: Ein Bayer im Dienste Griechenlands. Wie es Politikern in Athen gelang, Max Streibl für ihre außenpolitischen Absichten einzunehmen. In: *Süddeutsche Zeitung*, 1992. márc. 12.
- 53 Az államok, beleértve a területtel nem rendelkezők nemzetközi jogi elismerésének valóságosan etnikumot konszolidáló hatásáról vö. Hans Lemberg: Alternativen zum internationalen System in der neuzeitlichen Geschichte Osteuropas. In: *Kontinuität und Wandel in der Staatenordnung der Neuzeit. Beiträge zur Geschichte des internationalen Systems*. Peter Krüger kiad. Marburg/L. 1991, 91-114.; e helyen 100-101.
- 54 Mathias Bernath: Zur Motivation und Methode der Südosteuropa-Forschung. In: *Südosteuropa und Südosteuropaforschung. Zur Entwicklung und Problematik der Südosteuropaforschung*. Klaus-Detlev Grothusen kiad. Hamburg 1976, 115-118.
- 55 Viktor Meier: Der Balkan wird wieder Balkan. Das Werk von Schiwkow, Ceausescu und Milosevic. In: *FAZ* 1989. szeptember 8., 208. 16.
- 56 Wladimir K. Wolkow: Ethnokratie – ein verhängnisvolles Erbe in der postkommunistischen Welt. In: *Aus politik und Zeitgeschichte* B 52-53/91 vom 20. Dezember 1991, 35-43. Vö. a nacionalizmus „reneszánszával” foglalkozó számos újabb elemzés közül a különösen világosakat: Konrád György: Die Melancholie der Wiedergeburt. (Az újjászületés melankóliája). In: *Kursbuch* 102 (1990. december): *Mehr Europa*. Berlin 1990, 25-42., valamint Magarditsch A. Hatschikjan: Osteuropa – ein nationalistischer Hexenkessel? In: *Außenpolitik* 42 (1991), 211-220.
- 57 Claus Offe: *Ethnic Politics in East European Transitions*. Kézirat, 1992. február. 12., itt 1.
- 58 L. még Claus Offe: Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. In: *Social Research* 58 (1991), 865-892, itt 887-888.
- 59 Offe: *Ethnic Politics, i. m. 1.*
- 60 Bemath: *Das mazedonische Problem, i. m. 243.* Vö. még Huey Louis Kostanick: *Macedonia – A Study in Political Geography*. Ph. D. Thesis, Clark University. Worchester, MA, 1947.
- 61 T. k. Heinz-Jürgen Axt: Explosiver Balkan und unruhiges Mittelmeer. Konflikte im Umfeld Griechenlands als Herausforderung der EG. In: *Südosteuropa* 40 (1991), 579-599.
- 62 A Bulgária és Macedónia közötti paternalista „különleges kapcsolat”, beleértve a mindenkori anyanemzetek képének szerzői jogát egy bolgár újságíró tévedésből a szerzőnek tulajdonította-Rumen Dimitrov: Makedonstvaneto e naj-dalgijat pat kam Evropa. Srestu paternalizma vav vansnata ni politika. In: *Kultura* (Szófia) 4. 1992. január 24., – valójában a hasonlat első megjelenítése Viktor Meiertől származik: Ein dritter Balkankrieg? Den serbischen Generälen ist die Gefahr einer Eskalation gleichgültig. In: *FAZ* 1991. október 5., 231.12.
- 63 Ebben a vonatkozásban vö. mindenekelőtt Bernard von Plate jól átgondolt javaslatait: Subregionalismus. Eine Zwischenebene in einer gesamteuropäischen Ordnung. In: *Europa-Archiv*. 46 (1991), 558-566., valamint például Dieter Senghaas további javaslatait: Die Neugestaltung Europas. Perspektiven und Handlungsgebote. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 18/91, 1991. április 26., 11-20. vagy Rudolf Hilf: Regionalismus als Gegengift: Nationalitätenkonflikte und Staatenzerfall. In: *Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte* 38 (1991), 890-904.

STEFAN TROEBST
NATIONAL MOVEMENTS, FOUNDATION OF THE STATE,
NATIONBUILDING. THE MACEDON PROBLEM BETWEEN 1944 AND 1992

This region of traditional conflicts in the Balkan was divided three times in the 20th century. The winning Serbia (Yugoslavia) and Greece and the double loser Bulgaria are still rivals concerning this area. The author analyses the formation of the state and the nation allowed by the national politics of the Tito government, the ideological functions of the Macedon „administrative nation” and the way leading to the Macedon declaration of independence in 1991. After the changes in Eastern Middle Europe in 1989 the Macedon independence evoked a strong opposition surprisingly only in Athena as a result of the new geo-political situation. The author explains this fact with more moderate demands on the Serbian and the Bulgarian side and with a possible allied position of the independent Macedonia. According to the conclusion of the study the competing nationalistic movements can be paralyzed – with running a certain risk – by introducing a new administrative nationalism thus taking off regional nationalistic edge.